
CONSTITUTIONALISM - THE DEMOCRATIC PATH**Mihai Lupu, PhD, Romanian Academy, Iași Branch**

Abstract: During post-totalitarian government has shown that it is not enough to adopt a fundamental law containing a specific set of democratic rules. More important than a formal Constitution is to enhance the power and the people with the spirit of democratic values enshrined in the Constitution. This education requires a lot more time than the most pessimistic law and political science experts have imagined. The path is difficult and strewn with many obstacles. The relativization of values, based on the interest of the moment, is easier than the action in the spirit of democratic values established by fundamental law.

The present study sought to identify the relations between constitution, government and the people and, on the other hand, the role of each category in the democratization of the state.

Keywords: constitutionalism, democracy, Constitution, government, post-totalitarianism

Constituționalismul este un proces lent, implicând întreaga societate

Constituționalismul poate fi considerat mișcarea având o natură complexă care a început prin a pune sub semnul întrebării puterea absolută a guvernanților față de guvernați. Ipostaza guvernat - guvernant a cunoscut o nouă paradigmă, anume a limitelor procesului de guvernare, inerent oricărei puteri de stat. La acel moment, nu se punea încă problema democrației ca regim politic, ci doar a afirmării drepturilor claselor superioare. Documentul politico-juridic care a consfințit aceste limitări a fost Magna Charta Libertatum (1215). Important, dintr-o perspectivă actuală, nu mai este atât conținutul actului în sine cât spiritul libertății absolut necesară afirmării plene a personalității umane. Odată cu nașterea ideii limitării puterii monarhului s-au conturat, pentru prima dată, drepturile personalității. Dezvoltate mai târziu de John Locke, J.J. Rousseau și Thomas Paine, i-au însușit pe americani împotriva englezilor în lupta pentru dobândirea libertății și a dreptului de a se autoconduce.

Revoluția americană, la nivel instituțional, s-a împletit cu liberalismul economic a lui Adam Smith. Anul „Partida de ceai” de la Boston a coincis cu cel al apariției „Avuției națiunilor”¹. Cartea fundamenta liberalismul clasic, potrivit căruia intervenția guvernului în economie trebuie să fie minimă. Monopurile și protecționismul, pentru că generează scumpirea produselor și înlăturarea concurenței, nu sunt recomandabile. Piața dezvoltă un mecanism de autoreglare, împiedicând posibilul haos indus de libera concurență. Prețurile sunt stabilite tot de piață, la întâlnirea dintre cerere și ofertă. Adevărata avuție a națiunilor constă în cantitatea de bunuri și servicii pe care le produc oamenii. Sintetizând teoria smithoniană, Thomas Jefferson a ajuns la concluzia că „cel mai bun guvern este cel care guvernează mai puțin”. Liberalismul a fost ideologia care a stat la baza Constituției din 1787, prima constituție formală și, în același timp, cu toate amendamentele, cea mai longevivă.

Dacă legile, adoptate de o adunare reprezentativă, ar fi fost suficiente, o lege superioară, prin care să fie limitată puterea acestei adunări în îndeplinirea atribuției

---

¹ Fr. Watkins, citat de M. G. Roskin ș.a., *Știința politică. O introducere*, Polirom, Iași, 2011, p. 54-55.

fundamentale, nu ar mai fi fost necesară. Primii care au subliniat tendința de abuz a Parlamentului, principalul organ legiutor, au fost coloniștii americani, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1767, Parlamentul Britanic modernizat, proclamând principiul suveranității parlamentare nelimitate și nelimitabile, susținea că o majoritate parlamentară poate adopta orice lege găsește de cuviință. Reprezentanții americanilor, printre care James Otis, Sam Adams și Patrick Henry au protestat, invocând documentele care garantau drepturile și libertățile fundamentale împotriva abuzurilor statului.² Protestele nu vizau doar nereprezentarea în Parlament, ci mai ales faptul că acesta nu recunoștea nicio limită a puterilor sale. Prin această aplicare a principiului limitării juridice a puterii de către principii superioare Parlamentului însuși, inițiativa în dezvoltarea ulterioară a idealului guvernământului liber le-a venit americanilor, prin filosofii atașați tradiției clasice, susținătoare a garantării drepturilor omului.³

Au fost fundamentate două valori fundamentale democrației: limitarea puterii de stat și pluralismul. Era doar un început de drum. Regimul presupune mult mai mult: concilierea dintre libertate și egalitate (libertatea conferă posibilitatea exercitării drepturilor fundamentale în timp ce egalitatea o limitează); considerarea democrației ca un regim politic real, sau ca un ideal, finalitate a evoluției societății; relația dintre stat și societatea civilă (statul își justifică existența prin rolul conducător în societate sau statul se transformă treptat într-un simplu agent social cu rolul de a rezolva problemele societății). În acest context trebuie menționat că esența democrației nu constă atât în regula majorității cât în respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale personalității sau ale minorității atunci când majoritatea încearcă să le încalce.

Edmund Burke⁴ a observat că, în America, liberalismul a fost moderat decât în Franța, unde s-a transformat în radicalism. Liberalii, prea încrezători în rațiunea umană, au ignorat faptul că oamenii sunt doar parțial raționali. Pentru a le controla pasiunile iraționale, societatea a perfecționat de-a lungul timpului tradițiile, instituțiile și standardele de moralitate, precum monarhia și o biserică oficială. Dacă acestea sunt date la o parte, impulsurile raționale ale omului duc la haos, care la rândul lui sfârșește într-o tiranie cu mult mai grea decât vechiul sistem. Instituțiile și tradițiile existente nu pot fi toate defectuoase pentru că sunt rezultatul a sute de ani de încercări și erori, poporul obișnuindu-se cu ele. La anumite intervale de timp, schimbarea este necesară deoarece „un stat fără mijloacele de a face schimbări este lipsit de mijloacele necesare conservării sale”. Burke mai constatat, printre primii, că finalul revoluției este mai întotdeauna negativ pentru că societatea nu poate fi refăcută imediat conform rațiunii umane.

Liberalismul clasic a dus însă la polarizare: extrem de bogați și extrem de săraci. Tot un englez, Thomas Hill Green⁵, a reevaluat ideologia, considerând că, dincolo de o limită a sărăciei, guvernul ar trebui să intervină, pentru a garanta libertatea de a trăi la un nivel adecvat.

---

² E. Mims, Jr., *The Majority of the People*, New York, 1941, p. 71, citat de Fr. von Hayek în *Constituția libertății*, Institutul european, Iași, p. 195.

³ Fr. von Hayek, op. cit., p. 196.

⁴ *Reflections on the Revolution in France (1792)*, citat de M. G. Roskin ș.a., op. cit., p. 57.

⁵ Citat de M. G. Roskin ș.a., op. cit., p. 58.

Toate aceste schimbări de paradigmă au generat, în plan instituțional, drepturi și libertăți, care, la început, presupuneau o abținere din partea statului, cu dreptul de intervenție doar când erau încălțate, dar, mai târziu, o implicare directă pentru garantarea respectării unor libertăți pozitive menite a susține clasele defavorizate de un sistem economic uneori inechitabil (reglementarea normei de muncă, salarizarea, dreptul de asociere în sindicate, dreptul la educație și la sănătate).

De-a lungul timpului, statul a adoptat variate politici pentru menținerea unui echilibru, de la liberalismul pur la un intervenționism de context.

Reglementările au mers în pas cu societatea. Conștientizarea drepturilor și libertăților fundamentale și necesitatea limitării puterii statului au inițiat constituționalismul ca un proces de adoptare a unor legi fundamentale care să consfințească aceste valori. În Anglia, apoi în Statele Unite, constituționalismul a fost un proces lent, care s-a imprimat în conștiința poporului, presărat cu numeroase conflicte și dispute, relevate de o simplă privire asupra istoriei acestor poame.

Constituționalismul presupune credința în instituții mai mult decât în cei care le conduc, aflați doar temporar în funcție. Instituția, ca set de reguli după care se desfășoară o anumită activitate, asigură sentimentul stabilității și constituie o valoare perenă. De aceea, când instituția este compromisă de o conduită individuală, într-un stat democratic, pentru a nu afecta instituția, este sacrificată persoana.

Democrația este un sistem complex, subtil echilibrat, generat de o cultură politică care se dezvoltă cel mai bine în contextul unei economii de piață cu o clasă mijlocie numeroasă, educată, și o tradiție pluralistă. Secole de evoluție religioasă și filozofică pregătesc atitudinile democratice.

Se poate vorbi de constituționalism în statele totalitare?

Fără îndoială, conceptul de totalitarism comportă o serie de critici. Nu vom intra însă în polemicele asupra lui, ci îi vom atribui câteva caracteristici, opunându-l pluralismului: un partid unic având drept scop impunerea ideologiei proprii, care, aplicată, va duce la instaurarea unei ordini ideale și, implicit, la disoluția statului; proprietatea de stat colectivă; limitarea drepturilor și libertăților fundamentale, cu impunerea unei educații etatiste, în spiritul sacrificiului individual pentru binele societății; o luptă continuă împotriva forțelor răului, reprezentat de toate ideologiile contrare; principiul subordonării ierarhice a autorităților publice.

L. Kolakowski⁶ vedea în scopul unui sistem totalitar distrugerea tuturor formelor de viață comunitară care nu sunt impuse de către stat și îndeaproape controlate de acesta, astfel încât indivizii să fie izolați unul de celălalt și să devină simple instrumente în mâinile statului. Cetățeanul aparține statului și nu trebuie să fie devotat altcuiva, nici măcar ideologiei statului. Statul înseamnă mai mult conducători decât instituții.

Fondatorul ideologiei totalitariste, în varianta de stânga, Karl Marx, nu a reușit să înțeleagă natura flexibilă și adaptabilă a capitalismului. Dacă în comunism vedea sfârșitul istoriei, cu disoluția statului și proprietatea comună, capitalismul nu l-a putut considera decât

---

⁶ Citat de V. Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Polirom, Iași, 1997, p. 50.

o etapă intermediară. Pluralismul, specific societăților liberale, permite supraviețuirea situațiilor de criză, neexcluse.⁷ Comunismul n-a fost doar o anume specie de regim politic, una din multele forme de dictatură pe care le-a experimentat omenirea începând din antichitate. El a fost unic în încercarea de a modela psyche-ul uman, în hibrisul lui mitologic, în stăruința lui de a înregimenta oamenii și de a-i forța să se comporte după niște rețete pavloviene de fericire.⁸

Conducătorii comuniști au folosit constant retorica marxistă, dar practica instituțională a demonstrat că ideologia era doar un paravan pentru justificarea întreținerii unui aparat de stat corupt, alcătuit din oameni care trăiau în disprețul profund al comunității. Societatea comunistă era un ideal care merita orice sacrificiu.

Libera inițiativă este oprimată într-un stat totalitar. Sistemul economic este etatic, centralizat și strict planificat. Cu toate acestea, în practică se dezvoltă un sistem paralel care, la un nivel redus, încurajează interesul privat. De această dată, spre deosebire de societatea democratică, interesul privat excede sfera legalității. Nu este instituționalizat la nivel juridic ci, dimpotrivă, condamnat. În termeni exemplificativi, putem reține: furtul și valorificarea produselor din întreprinderi sau din comerț; contrabanda cu produse considerate de lux; corupția generalizată (luare și dare de mită, trafic de influență).

Speranța într-o viață mai bună duce la îndreptarea spre religie, care, în condițiile în care te îndeamnă să te împaci cu soarta, fără un activism social, zădărnicește orice ieșire din pluton. O parte dintre ierarhiile bisericești joacă un dublu rol: obținerea informațiilor și potolirea spiritelor revoluționare.⁹

Totalitarismul nu exclude adoptarea unei legi fundamentale, care, în multe cazuri, poate fi considerată democratică. Totuși, dacă luăm în considerare constituționalismul ca practică instituțională, în mod sigur, nu-l regăsim nici în comportamentul guvernanților, nici în cel al guvernaților.

Simpla consacrare a principiilor la nivel constituțional face un stat democratic?

Așa cum arătam mai sus, K. Marx a văzut în comunism sfârșitul, țelul final. Simpla ipoteză a colapsului, implicată în orice construcție, fie ea și politico-juridică, nu a fost luată în calcul. Acest lucru s-a întâmplat. Dacă societatea era sau nu pregătită pentru comunism, dacă această ideologie aplicată este compatibilă naturii umane, în esență individualistă și dacă regimul va avea totuși un viitor este greu de răspuns. Ipoteza fiind exclusă, cu greu s-a intuit ce urmează după căderea regimurilor socialiste.

Societatea a văzut ca soluție întoarcerea la democrație. Democrația însă presupune niște valori adânc înrădăcinate în conștiința atât a guvernanților cât și a guvernaților, valori profesate un lung interval de timp. Guvernanții, legitimi sau nu, au pendulat între o „democrație originală”, cu tendințe autoritariste, și democrația clasică. Cât despre guvernați, în majoritate, conduita lor a demonstrat o înclinație mai degrabă împotriva pluralismului, cu un spirit foarte puțin critic, în sens constructiv, și o încredere irațională în lideri. Astfel, unul

⁷ M. G. Roskin ș.a., op. cit., p. 61.

⁸ V. Tismăneanu, op. cit., p. 50.

⁹ Nicolae Corneanu, de exemplu, fost Mitropolit al Banatului în cadrul Bisericii Ortodoxe Române, a recunoscut colaborarea cu organele de stat represive.

din criteriile importante în evoluția ulterioară căderii regimurilor totalitare a fost înclinația liderilor către valorile democratice.

Drumul a fost de astă dată invers. În cazul statelor occidentale, mai întâi s-a dezvoltat o conștiință individuală democratică pentru ca ulterior valorile să fie instituționalizate la nivel juridic. Unul dintre posibilele motive este și lipsa unui model valid. După căderea regimurilor comuniste, statele democratice puteau constitui un reper. Dar modelul este mai mult de ordin formal, extrinsec. Prin urmare, mai întâi s-a produs instituționalizarea juridică a principiilor democratice, cu adoptarea unor legi fundamentale. Cât de potrivite erau cetățenilor, guvernării și guvernați, la nivel de conștiință individuală?

Democrația poate apărea practic prea devreme în viața politică unui popor. Cetățenii din statele sărace sunt preocupați mai mult de supraviețuire decât de democrație. Clasele de mijloc aduc cu ele moderația, toleranța și realizarea faptului că nu se poate realiza totul dintr-o dată. Tranziția către democrație este delicată și se întâmplă în cel mai bun caz încet și treptat, așa cum a fost în Marea Britanie. Când masele largi de cetățeni primesc brusc dreptul de vot, sistemul se poate prăbuși. Alegătorii proaspăt liberi și fără exercițiul dreptul de vot pot fi lesne influențați de promisiunile extravagante sau extremiste ale demagogilor, care oferă soluții simple pentru a obține voturile celor ușor de convins.

Există o serie de caracteristici care tind să blocheze democrația, deși consacrată la nivel legislativ, prin împiedicarea creării unei clase de mijloc puternice, independentă de clasa politică: sărăcia; inegalitatea majoră; nivelurile scăzute de educație. Mijloacele de perpetuare a acestor stări de fapt sunt la dispoziția guvernanților.

În privința guvernanților din perioada imediat post-revoluționară, putem identifica două categorii: disidenții față de aparatul conducător și oponenții sistemului bazat pe ideologia comunistă. Caracterizându-i pe primii, Vaclav Havel spunea¹⁰ că „în general, nu aveau gânduri rele, ci pur și simplu așa fuseseră educați și nici măcar cei douăzeci de ani cât stătuseră în afara structurilor partidului și a practicii politice, ba chiar și în opoziția disidentă, nu îi lecuiseră total. Uneori, creau chiar impresia că se înțeleg mai bine cu puterea decât noi, necomuniștii, mai ales deoarece aveau un limbaj comun. Mulți dintre ei și-ar fi dorit un fel de nou «socialism cu față umană»”.

În exercițiul democrației ca regim politic și pentru asigurarea unei stabilități, opiniile minorității sunt importante. Fiecare direcție majoritară la un anumit moment a fost în trecut o pură idee minoritară. Devenită politică publică, în timp se poate dovedi nefuncțională. Decizia majoritară, impusă cu forța, fără a ține cont de minoritate, poate fi considerată drept tiranie. Când majoritatea se schimbă, tendința este aceeași. Prin acest joc, se creează instabilitatea instituțiilor, care nu se mai sedimentează, nu mai intră în conștiința guvernanților pentru a le insufla sentimentul încrederii. Într-o guvernare democratică există mijloace prin care se limitează, prima dată la nivel legislativ, abuzul majorității.

Constituția trebuie înrădăcinată în mințile și în sufletele oamenilor. Conținutul constituției, spre deosebire de legislația infraconstituțională deosebit de stufoasă, este ușor de cunoscut și ușor de aplicat¹¹, astfel încât, până la vârsta la care cetățenii își pot exercita toate drepturile, în principiu, conținutul acesteia să le fie familiar.

¹⁰ V. Havel, *Pe scurt, vă rog!*, Curtea Veche Publishing, București, 2009, p. 99.

¹¹ În România se studiază în clasele a VII-VIII în cadrul obiectului de studiu „cultura civică”.

Elmer Eric Schattschneider¹² susține că esențial în teoria democratică este a distinge între lucrurile pe care le pot face oamenii și lucrurile pe care nu le pot face. Cel mai mare deserviciu care poate fi adus cauzei democratice este a atribui poporului o omnipotență mistică, magică, neluând act de ceea ce un număr foarte mare de oameni nu pot face prin simpla greutate a numărului. Aceasta, completăm noi, mai ales dacă avem în vedere intervalul de timp mare în care activismul politic practic lipsește.

Același lucru se poate spune și despre guvernanți. În general, poporul are o reprezentare distorsionată a ceea ce categoriile de guvernanți, aleși locali sau președinți de republică, pot face pentru el. Distorsiunea își trage seva din conștiința unui partenalism cu origini în perioada comunistă, când partidul rezolva toate problemele: un loc de muncă, o locuință, până și înlăturarea unei rivale în dragoste. Astfel, în campaniile electorale, candidatul promite tot ce nu poate face. Ales, poate încerca, poate și reușește, neglijându-și îndeplinirea funcțiilor și atribuțiilor stabilite prin lege. Candidatul la președinție urmează a se ocupa de autostrăzi, de locurile de muncă și de problemele orașului, în timp ce viitorul primar urmează a legifera. Deruta guvernanților este întreținută prin speranțele deșarte. De aici și dezamăgirea când nivelul de trai rămâne același sau se înrăutățește.

Spiritul paternalist se regăsește și în credința guvernanților în oamenii providențiali și mai puțin în instituțiile statului, menite să asigure o continuitate a guvernării. Problema e că oamenii providențiali constituie o excepție. Tendința celor care acced la putere este a se prezenta ei înșiși drept oameni providențiali. În condițiile unei dependențe de clasa politică, pe fondul lipsei de educație, pentru guvernanți e foarte dificil în a opta atunci când își exercită dreptul de vot. Important nu este fondul, ci modul de prezentare. Într-un stat de drept democratic guvernării sunt ghidați de verbul „a face”. Pentru regimurile totalitare sau cele „intermediare” este definitoriu verbul „a da”.

Pluraliștii susțin grupurile de interese cu opinii, în mod firesc, divergente. Acesta este unul din avantajele democrației incipiente, indiferent de rezultatul imediat. Divergența naște poziții contradictorii care, susținute, relevă situații a căror rezolvare duce la progres, fie și doar ca exemple educative. Rezolvarea conflictelor nu este monopolul unui aparat unitar, ci, expresie a pluralismului, cel puțin în privința inițierii, este dispersată. În plus, părțile au la dispoziție mijloacele juridice reglementate în spiritul valorilor democratice.

Alexandru Dragomir (1992), cu referire la statele post-comuniste, observa paradoxul relației dintre puterea economică și puterea politică în contextul democrației. Puterea economică este trambulină de lansare spre puterea politică, pentru ca mai apoi cea din urmă, odată câștigată, să fie utilizată pentru a o consolida și dezvolta pe prima. Diferența enormă de statut economico-social între aleși și cei care îi reprezintă indică faptul că cel de-al doilea principiu director menționat mai sus, potrivit căruia alegătorul trebuie să aibă conștiința actului votării este serios pus sub semnul întrebării.

Reluând ideea că, anterior schimbărilor de regim, controlul total nu exista în fapt, lucru demonstrat de viața economică paralelă, furtul generalizat, lipsa responsabilității, totalitarismul fiind doar o încercare de impunere a unor reguli, ne facem o imagine asupra ce a însemnat guvernarea în perioada imediat următoare.

¹² Citat în M. G. Roskin ș.a., op. cit., p. 113.

Cum orice guvernare are drept scop autoreproducerea prin diverse mecanisme formale sau informale, s-a urmărit, în primul rând, perpetuarea avantajelor nomenclurii din eşaloanele inferioare, mai puțin vizibile și, prin urmare, văzute de guvernați neculpabile față de situația anterioară. Ba mai mult, existența fiind marcată de o culpă generală, cei fără pată erau priviți cu suspiciune, inventându-se motive de excludere de multe ori hilare, fără nicio legătură cu realitatea.

În domeniul economic, la nivel individual, din perspectiva liberei inițiative, specifică unei societăți democratice liberale, instituționalizată de astă dată juridic, înzestrați nu erau cei care trăiseră în respectul legii, ci doar cei desfășurând activități caracterizate drept ilicite în vechiul regim. Din nou, două categorii se disting: cei cu activități private la un nivel inferior, de subzistență la început, excluzând controlul statului și cei care conduceau întreprinderile economice de stat, dezvoltând în același timp, în relație directă, afaceri private. Pe de o parte, statul a pierdut din netaxare iar, pe de alta, din „scurgerile” de resurse din sectorul public către sectorul privat. În mod evident evoluția economică nu poate face abstracție de protecția guvernanților, implicați direct sau indirect.

Tot mecanismul descris anterior produce însă o polarizare accentuată între foarte bogați și foarte săraci. Există și efecte pozitive ale acestei polarizări. Voi menționa doar două dintre ele: îmbogățirii au interesul să consume și să-și protejeze averea, iar cei săraci dezvoltă mecanisme de adaptare profitând de libertatea și oportunitățile unui regim deschis, instituționalizat.

Protecția averii presupune recursul la instituțiile statului chiar împotriva unor practici pe care înșiși beneficiarii prosperității de tranziție le-au utilizat. Cea mai importantă dintre ele este justiția. Utilizarea justiției ca instrument de soluționare a problemelor sociale, dincolo de efectele imediate, dă naștere, în timp, la întărirea autorității judecătorești. Treptat, se dezvoltă rândul slujitorilor ei, judecători sau procurori, sentimentul exercitării responsabile a funcției de apărare a legalității. Apărarea legalității îndeplinește și o funcție educativă prin contribuția la dezvoltarea unei conștiințe civice a cetățenilor în spiritul drepturilor și libertăților fundamentale. Odată educat acest spirit, guvernații îl vor folosi în relația cu guvernanții, prin selectarea unor elite capabile să cunoască și să răspundă nevoilor societății și prin sancționarea abuzurilor administrației. Or, exercițiul drepturilor și libertăților prin limitarea puterii guvernanților înseamnă constituționalism, proces prin intermediul căruia se transformă societatea, democratizându-se.

Mecanismele de adaptare ale păturilor sociale defavorizate se traduc în căutarea prosperității prin intermediul educației sau în inițiativa dezvoltării unor abilități care să asigure mai întâi supraviețuirea. Libertatea economică și potențialul resurselor naționale dezvoltă rețele interstatale și schimburi interculturale. Chiar negative, multiplele experiențe pe care le trăiesc guvernații, în primul rând, le relevă acestora unele valori necesar a fi protejate, în primul rând de lege și apoi printr-un activism susținut.

Efectele instituționalizării formale a pluralismului se simt pregnant în România abia după 25 de ani. Considerat inutil la început, prin exprimarea publică de către liderul partidului majoritar a suficienței unui „despot luminat”, treptat, a câștigat teren. Baza economică a democrației liberale, proprietatea privată, beneficiază de o protecție efectivă. Verificările asupra modului de dobândire, de dată mai recentă, stabilește, timid, premisele evitării, în

viitor, a mijloacelor ilegale. Mai mult, devine posibilă nașterea unei clase politice distincte de clasa întreprinzătorilor privați. Sigur, constituirea unor grupuri de interese susținătoare ale oamenilor politici nu este exclusă. Soluționarea conflictelor politice prin intermediul instituțiilor statului, consolidate urmare a activității pe care au desfășurat în intervalul de timp de la schimbarea de regim, scoate la suprafață adevărul, contribuind la domnia legii.

Democrația, dincolo de valențele practice, rămâne un ideal de care statele se apropie într-o măsură mai mare sau mai mică. Principalul mijloc, din punct de vedere politico-juridic îl constituie un sistem care implică patru categorii: constituționalism, constituție, constituționalitate și constituționalizare.

BIBLIOGRAFIE:

Havel, Vaclav, *Pe scurt, vă rog!*, București, Curtea Veche Publishing, 2009

Von Hayek, Friedrich, *Constituția libertății*, Institutul european, Iași, 1995

Roskin, Michael G. ș.a., *Știința politică. O introducere*, Polirom, Iași, 2011

Tismăneanu, Vladimir, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Polirom, Iași, 1997

Aknowledgement:

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC doc postdoc)”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României prin Programul Operațional Sectorial „Dezvoltarea Resurselor Umane” 2007-2013.